

STOCKHOLMS UNIVERSITET
INSTITUTIONEN FÖR LINGVISTIK

FORSKNING OM TECKENSPRÅK V

1979

Inger Ahlgren

OM SPRÅKUTVECKLING HOS HÖRANDE OCH DÖVA

I serien Forskning om Teckenspråk (FoT) har hittills utkommit följande 7 nummer:

- nr I (1976) Ahlgren, I., Rapport om planering och förarbete i projektet "Tidig språklig kognitiv utveckling hos döva och gravt hörsel-skadade. 10:- (32 sid)
- II (1978) Bergman, B., The first national symposium on sign language research and teaching.
Ulfsparre, S., Teaching sign language to hearing parents of deaf children.
Ahlgren, I., Early linguistic cognitive development in the deaf and severely hard of hearing. 5:- (15 sid)
- III (1979) Bergman, B., Dövas teckenspråk - en inledning. 12:- (43 sid)
- *IV (1978) Bergman, B., Current developments in sign language research in Sweden. (7 sid)
- V (1979) Ahlgren, I., Om språkutveckling hos hörande och döva. 5:- (12 sid)
- VI (1980) Ahlgren, I., Projektet Tidig språklig kognitiv utveckling hos döva och gravt hörsel-skadade: Arbetssätt och erfarenheter.
" Döva barn och vuxna döva. 10:- (28 sid)
- VII Ahlgren, I., Döva barns teckenspråk. 10:- (26 sid)
- Videogram I (1981) Bergman, B. & Wikström, L-Å., Svenska handalfabetet och bokstaverade tecken (svartvit U-matic 49 min)
- Supplement till videogram I (tryckt, 15 sid)
-

FoT-rapporterna kan beställas från Institutionen för lingvistik, Stockholms universitet, 106 91 Stockholm. Tel 08-16 2347.

Nya häften i serien aviseras i de nordiska dövtidningarna.

Häftena får kopieras under förutsättning att också omslags-sidan kopieras.

En asterisk * framför ett nummer anger att det är slut.

Utöver FoT-serien finns att köpa följande skrifter:

Ahlgren, I., Bergman, B., Papers from the First International Symposium on Sign Language Research 30:- (1979)

Ahlgren, I., Björneheim, H., Särtryck ur Nordisk tidskrift för dövundervisningen 6:- (1981)

OM SPRÅKUTVECKLING HOS HÖRANDE OCH DÖVA

Föredrag hållet vid allmänt föräldramöte för föräldrar till döva och hörselskadade barn i Stockholm i maj 1978.

(Kommer att ingå i rapport från Socialstyrelsen om integration av döva och hörselskadade i förskolan.)

Det här föredraget skall handla om vad vi vet om språkutveckling-språkinlärning hos hörande och paralleller vi kan dra för att belysa det döva barnets språksituation. När jag i fortsättningen talar om döva barn så avses såväl helt döva som barn med så små hörselrester att en spontan språkutveckling genom hörseln inte är att förvänta.*

Tidig kommunikation

Vi kan konstatera att forskning om det hörande barnets språk första levnadsåret begränsar sig till de språkljud barnet uppfattar och producerar. Vi vet att barn lyssnar till kvinnoröster med speciell uppmärksamhet redan de första månaderna (Snow, 1977). Vi vet att barnets joller från ca 6 månaders ålder är påverkat av det språk som omgivningen talar. Man kan i så små barns joller hitta intonationsmönster som finns i vuxen-

* Det forskningsprojekt från vilket jag hämtar mina iakttagelser om döva barn heter "Tidig språklig kognitiv utveckling hos döva och gravt hörselskadade" och finansieras av Skolöverstyrelsen.

språket trots att barnen inte kan uttala något ord (Weir, 1962). Sådan forskning visar att barnen har förstadiet till talspråksutveckling långt innan de själva börjar säga sina första ord. När det däremot gäller barnets uttrycksförmåga eller hur föräldrar meddelar sig med små barn finns så vitt jag vet inte någon forskning. Vardagliga erfarenheter som förälder säger mig att gester och pekningar, mimik och kroppsspråk är det viktigaste medlet för kommunikation med barn under första året. Barnet visar med uppsträckta händer att det vill upp, vänder bort huvudet för att visa att det inte vill äta, stampar med foten för att visa ilska osv. Vuxna sträcker fram händerna för att visa "du får komma upp", hytter med pekfinger för att säga "det där är förbjudet" osv. Sådana gester används såväl innan barnet börjar tala som under första språkutvecklingsfasen och stöder det talade språket. Det är faktiskt ganska sent kanske inte förrän fram i fyraårsåldern som ett barn kan använda talspråk utan att se den som barnet talar med som t ex i telefon. Detta att kommunikationen i stort sett är visuell också med hörande barn första året är möjligen en orsak till att barns dövhet ofta inte upptäcks förrän efter ett år eller mer. Det döva barnet svarar på föräldrarnas naturliga gester på samma sätt som det hörande och uppträder alltså inte avvikande. Blinda barn däremot är klart avvikande i sin kommunikation redan tidigt (Jansson, 1978).

Andra och tredje levnadsåret brukar ses som den egentliga språkutvecklingsperioden för hörande barn. De flesta forskningsprojekt om barnspråk brukar starta med barn som är mellan ett år och ett och ett halvt år gamla. Många barn säger sitt första ord runt ettårsdagen och ett halvår senare börjar de kombinera två ord till de första satserna. På ytterligare ett och ett halvt år fram till treårsdagen utvecklas barnen till att i stort sett behärska modersmålets grammatik även om varken uttal eller ordförråd är en vuxens.

Vad sker under den tiden och vad driver fram den här utvecklingen? Teorierna har växlat genom åren. Först trodde man att

språkinlärning uteslutande var en fråga om imitation och att vuxna utgjorde mönster som helt bestämde hur barnens språk utformades. Den teorin övergavs då det stod klart att barn är dåliga imitatörer och mer aktivt bildar egna meningar efter egna regler. Då antog man istället att språkförmågan i likhet med fågelsång var ett präglingensfenomen. (Prägling betyder ungefär att det finns en medfödd talang för ett visst beteende som utlöses vid en viss tid om bara barnet möter detta beteende vid en viss kritisk tidpunkt.) Hörande barn skulle bara behöva höra tal för att det medfödda maskineriet skulle starta och språkutvecklingen rulla av sig själv. Idag är man mindre kategorisk och menar att det finns medfödda förutsättningar för språk men att språkutvecklingen också är beroende av hur vuxna samspelar med barnet.

Man tänker sig idag att barnets utveckling baseras på förståelse. Barnet kan tidigt med hjälp av mammans* gester och minspel och med stöd av situationen i övrigt lära sig innebörden av yttranden. När mamman på morgonen sträcker fram armarna och säger "vill du komma upp" kan barnet på det sättet utnyttja situationen, gesterna och orden för att förstå vad mamma menar. När mamma vid matbordet pekar på mjölken och säger "vill du ha mjölk" kan barnet på samma sätt uppfatta avsikten. Det som skiljer yttrandena är "komma upp", "ha mjölk" och orden "upp" och "mjölk" är de mest betonade. Barnet kan därför genom att göra en jämförelse komma fram till en mer precis betydelse hos orden "upp" och "mjölk" och använder sedan de orden när han själv börjar tala. Därför kan man säga att barnet gör ett slags analys för att vaska fram ord ur talströmmen. Den analysen bygger på förståelse och leder till egen produktion. Detta är en av processerna i barnets språkutveckling. En annan lika viktig process eller faktor är hur den vuxne bemöter barnets försök att använda språket. Man har visat att det inte lönar sig att undervisa barn i språk under den här perioden, man ska

* Ordet mamma används av bekvämlighetsskäl om den person som har mest kontakt med barnet. Behöver inte vara kvinna.

istället samtala med och framförallt förstå barnet.

Det klassiska exemplet på att undervisningen inte lönar sig, att barnet inte kan ta emot rättelser kommer från D. McNeill (1966).

Barnet yttrar: Nobody don't like me (Ingen tycker inte om mig)

Mamma "-": No say "nobody likes me" (Nej säg "ingen tycker om mig")

Barnet "-": Nobody don't like me

dialogen upprepas 8 ggr

Mamman "-": No, now listen carefully: say "nobody likes me" (Nej, lyssna noga nu: säg "ingen tycker om mig")

Barnet "-": Oh, Nobody don't likes me

Bortsett från det cyniska i situationen visar exemplet att barnet inte uppfattar skillnaden i hur mamman uttrycker sig och det barnet själv säger. Mamman hade säkert varit bättre språklig stimulans om hon istället hade tagit fasta på vad barnet yttrade och svarat "jo, min älskling, jag tycker om dig". Barnets språkutveckling baseras alltså på ömsesidig strävan till förståelse.

Det döva barnet

Hur kan ett dövt barn få samma möjlighet till språkutveckling genom ömsesidig förståelse?

Allt fler föräldrar redovisar idag sin besvikelse och sitt misslyckande i försöken att genom undervisning av barnet göra talspråk till kommunikationsmedel. För att ett dövt barn ska få möjlighet till spontan och naturlig språkutveckling krävs att familjen använder ett språk som syns. Det betyder att hörande föräldrar måste få möjlighet att lära sig ett språk som det döva barnet kan förstå. Det är inte barnet som behöver undervisning. Det är hörande föräldrar som behöver undervisning i

teckenspråk för att kunna utgöra den källa till språklig stimulans och förståelse som barnet behöver. Men bara konstaterandet att hörande föräldrar kan lära sig teckenspråk för att utgöra en bra språklig miljö för sina döva barn innebär inte svar på alla frågor. Vi kan nästan säga att frågorna börjar där. Hur ska föräldrarna lära sig teckenspråk? Vem ska undervisa dem? Vilket teckenspråk ska man använda? I SDR-Kontakt nr 7, 1978 har vi* försökt besvara frågorna som rör föräldrars behov av teckenspråksundervisning. Jag tror att det är viktigt för föräldrar att lära sig förstå dövas teckenspråk i största möjliga utsträckning och så tidigt som möjligt. Däremot kan jag se i mitt eget arbete med teckenspråksutveckling hos döva förskolebarn att föräldrarnas teckenspråkfärdighet inte är fullständigt avgörande för barnens utveckling. Även om hörande föräldrar tecknar inkonsekvent och torftigt jämfört med vuxna döva utvecklar barnen ett flytande och rikt teckenspråk. Även om föräldrarna använder ett teckenspråk som är starkt påverkat av svenska med svensk syntax och svenska prepositioner så tecknar barnen mycket dövt. Barnen visar helt enkelt stor tolerans mot föräldrarnas språksvårigheter. Det viktiga verkar vara att föräldrarna tecknar någorlunda snabbt, flytande och gärna, och att föräldrarna förstår barnens tecken. Det är troligen på samma sätt här som när det gäller torftigt språk hos hörande barn att det är inte föräldrarnas formella språkfärdighet som avgör barnets språkutveckling utan deras attityd till barnen. Föräldrar som använder maktspråk till barnen, inte förklarar och inte berättar, har barn med fattigare språk än sådana föräldrar som förklarar och berättar för och lyssnar till sina barn. Så kan man åtminstone tolka de undersökningar som redovisas av t ex Basil Bernstein (Bernstein, 1974). På samma sätt verkar attityden till det döva barnet och teckenspråket vara viktigare för barnets språkutveckling än själva teckenfärdigheten hos föräldrarna. Det betyder inte att föräldrarna inte behöver lära sig teckenspråk men det betyder att de inte behöver vara rädda att teckna fel.

* Inger Ahlgren, Birgitta Ozolins och Sten Ulfspärre.

Valet av teckenspråk, dövas språk eller tecknad svenska är på samma sätt inte betydelsefullt för barnets språkutveckling. Om föräldrar känner att det är lättare att använda ett teckenspråk som följer den talade svenskan så bör de göra det. Däremot finns inget som tyder på att ett sådant blandspråk underlättar inläringen av svenska. Det finns flera exempel på blandspråk i världen, t ex pidginengelska som är engelska med kinesisk grammatik eller swahili som från början var en blandning av olika stamspråk, men ingen har argumenterat att användning av sådant blandspråk skulle underlätta inläring av något av de inblandade språken. När det gäller svenskpåverkat teckenspråk har det alltså varken positiva eller negativa följder för barnen om bara föräldrarna tecknar fort, flytande och gärna och förstår barnen. Då utvecklas barnen språkligt på ett sätt som är fullt jämförbart med hörande barn. Däremot är det viktigt att föräldrar förstår dövas språk. Föräldrarna behöver kunna samspråka med vuxna döva för att därigenom lära sig mer teckenspråk än som är möjligt på kurser. Föräldrarna behöver också kunna förstå dövas teckenspråk för att hänga med sina barn när dessa blir äldre och mer utvecklade i teckenspråket.

Förskolans betydelse

Föräldrarna och andra i förskole-barnets hemmiljö utgör den allra viktigaste källan till språklig stimulans. Brister i barnets hemmiljö kan aldrig till fullo kompenseras av daghem, förskolor eller andra institutioner. Alla försök med s k kompensatorisk undervisning (Head start program) har visat sig misslyckas när det gäller hörande barn och det finns ingen anledning att tro att döva barn utgör något undantag. Det betyder dock inte att barnen inte behöver språkligt utbyte med andra än föräldrarna. Det är en självklarhet för de flesta att hörande barn behöver kontakt med jämnåriga ganska tidigt och också med andra vuxna än föräldrarna. För döva barn är möjligen sådan kontakt med jämnåriga och vuxna döva ännu viktigare som komplement till hemmiljön. Att träffa andra döva ger en möjlighet till identifikation

som förmodligen också är gynnsam för språkutvecklingen. Språket och självkänslan hör ihop.

Att redan mycket små döva barn (1-2 år) har ett rent språkligt utbyte av varandra och vuxna döva har vi kunnat konstatera inom vårt forskningsprojekt. Därför är det glädjande att man inom förskolan välkomnar döv personal. Däremot är det mindre glädjande att de flesta döva barn inte träffar jämnåriga (eller vuxna döva) under åren före förskolan. Av praktiska skäl är ju de flesta döva barn individualintegrerade på daghem eller hemma de första fyra åren. Kanske skulle man försöka med lekgrupper ledda av vuxna döva några timmar i veckan för döva förförskolebarn på det sätt som vi gjort i projektet. Vi har haft 4 döva barn i åldern 2 och 3 år samlade tre timmar varje lördag i ett år. Barnen har utvecklats mycket både socialt och språkligt genom den verksamheten och har dessutom haft roligt. Redan året innan träffades dessa barn regelbundet men mer sällan och umgicks alltså redan i 1 och 2 årsåldern med jämnåriga. Vi kunde observera en rent språklig kommunikation som enligt handböckerna är ovanlig bland hörande barn i den åldern. Dessa experiment har fått oss att tro mycket på döva småbarns behov att träffa varandra och vuxna döva långt tidigare än vad förskolan nu i allmänhet erbjuder.

Tvåspråkigheten

Även om det döva barnet på det här sättet får en god språkutveckling genom kommunikation med föräldrarna på teckenspråk så kvarstår problemet med svenskan. Hörande föräldrar och döva barn utgör tvåspråkiga familjer och målet måste ju vara att också det döva barnet som individ ska uppnå en aktiv tvåspråkighet. Vad vet vi om tvåspråkighet hos hörande och vilka paralleller kan vi dra. Det finns en skenbar motsägelse i den forskning om barns tvåspråkighet som presenterats de senaste åren. Det verkar som tvåspråkighet både är gynnsam och till men för barns språkutveckling. I-fall vi ser på de resultat som gäller t ex finska invandrarbarns språkinlärning så visar undersökningen att barnen behöver allt

stöd de kan få för sitt modersmål-finska i form av hemspråkslärare, finskspråkiga förskolegrupper och finskspråkiga skolklasser för att inte deras språkutveckling ska resultera i halvspråkighet (Skutnabb-Kangas, 1975). Däremot visar undersökningar av barn i tvåspråkiga områden i Jugoslavien och engelsktalande barn i Kanada som går i franskspråkig skola att inläring av två språk resulterar i att båda språken behärskas bättre än motsvarande enspråkiga barn behärskar sitt modersmål.

Orsakerna till denna motsägelse bör antagligen sökas i attityden till språken hos såväl samhället i stort som hos språkanvändarna själva. Finska är i Sverige ett lågstatusspråk, barn och föräldrar känner ett tvång att lära sig svenska därför att finska inte duger. Tvåspråkigheten är egentligen inget önskvärt eftersom bara svenska hade varit lika bra. Barnet känner alltså ett tryck mot språkbyte snarare än ett bejakande av tvåspråkighet.

När, däremot, svenska föräldrar sätter sina barn i t ex Tyska skolan är just tvåspråkigheten önskvärd. Svenskan duger mycket bra men tyskan innebär ett extra plus. Barnen behöver inte uppleva att deras modersmål underkänns av samhället och den önskade tvåspråkigheten blir en tillgång för barnet.

Innan vi funderar på om döva barn har en frivillig eller påtvingad tvåspråkighet som mål måste vi diskutera en annan skillnad i hur man blir tvåspråkig.

Det vi hittills har pratat om kan vi kalla naturlig tvåspråkighet därför att språken inlärs naturligt genom att de används. En annan typ av tvåspråkighet är den som är resultat av undervisning i ett främmande språk. Man kan säga att tvåspråkighet av den typen är en målsättning för alla svenska barn genom grundskolans engelsk-undervisning. Den viktiga skillnaden mellan dessa två typer ligger inte i graden av behärskning av det främmande språket utan i förutsättningarna för inläring och användning av det främmande språket. Engelska för det svenska grundskolebarnet lärs ut av svenska lärare med förklaringar på svenska och översättning

mellan svenska och engelska som en del av undervisningen. Engelska används av grundskoleelever huvudsakligen på engelsktimmarna. Det finns inte många naturliga tillfällen utanför skolan att använda färdigheter i engelska och undervisningen kan alltså inte knyta an till ett spontant upplevt behov av engelskkunskaper hos eleverna. Den sortens språkinläringssituation är väsenskiild från den där ett språk inlärs därför att det används som kommunikationsmedel i omgivningen. Språkinläring genom undervisning förutsätter intellektuell mognad hos eleverna medan naturlig språkinläring är beroende av kontakt, dialog och emotionellt klimat. Det har visat sig meningslöst att börja med engelska i årskurs I på lågstadiet. Eleverna lär sig fortare om man väntar några år (Linell, pers. kom.).

Det döva barnet kan sägas hamna lite mitt emellan den naturliga språkinläringen och språkundervisning när det gäller svenska. Ingen döv lär sig svenska utan undervisning. I den meningen är svenska för alla döva barn ett främmande språk. Samtidigt är ju det döva barnet omgivet av svenska i form av tidningar, böcker, TV-text osv på ett sätt som vida överträffar hörande skolbarns kontakter med engelska språket. Däremot är det döva barnets spontana kontakt med talspråk begränsat till de munrörelser som hörande utväxlar, dvs talspråket är knappt upptäckbart för det döva barnet. För inläring av tal är det döva barnet därför långt mer beroende av undervisning än hörande barn vid engelskinläring.

Att svenskinläringen för det döva barnet i stort sett är beroende av undervisning samtidigt som det finns jämförelsevis mycket svenska i skriven form runt barnet gör det rimligt att anta att svenskinläring kan ske tidigare än engelskinläringen i grundskolan men att den måste baseras på ett relativt välutvecklat teckenspråk och i en atmosfär av respekt för teckenspråk som barnets modersmål. Det är inte därför att teckenspråk inte duger som barnet ska lära sig svenska utan därför att tvåspråkigheten är en tillgång för barnet. Dessutom är svenska de hörande föräldrarnas språk. Svenskinläring innebär alltså

inget svek mot föräldrarnas språk som det ev kan uppfattas av invandrarbarn. Vi kan därför hävda att en frivillig och önskad tvåspråkighet kan vara målet för svenskundervisning i dövskolan. Det blir naturligt att tänka sig att tidig svenskundervisning i förskolan startar i det skrivna-lästa språket med teckenspråket som umgänges- och förklaringspråk. Det blir också naturligt att vara mycket varsam med styrningen av den undervisningen och det rimmar ju mycket väl med svensk förskolepedagogik överhuvudtaget och med den målsättning för förskolan för döva barn som uttrycks t ex av Gunnel Blücher (föredrag 16.4.78). Därmed har jag också antytt att jag tror att man utan risk kan vänta med talundervisning tills eleven har den språkliga och allmänna mognad som krävs för undervisning i ett så svårt ämne som talat språk är för döva. Men det är alltså min subjektiva tolkning av den språkinlärningsforskning som finns och får inte tas som ett vetenskapligt underbyggt påstående.

Som sammanfattning kan vi göra en schematisk beskrivning av språkinläring hos döva barn genom att följa ett tänkt barn från första levnadsåret in i dövskolan.

(Uppställningen kan ses som min önskelista för döva barn.)

Första levnadsåret: Barnet och föräldrarna kommunicerar spontant med gester och mimik. Barnet jollrar och betar sig inte avvikande. Föräldrarna är barnets viktigaste kontakt.

Andra levnadsåret: Föräldrarna får intensivundervisning i teckenspråk och använder teckenspråk i hemmet. Barnets gester utvecklas till teckenspråk genom kommunikation med föräldrarna.

Tredje året: Barnet har ett ökande behov av språklig kontakt med jämnåriga och vuxna. Föräldrarna behöver träffa döva för att få tillfälle att använda teckenspråk till mer varierande samtalsämnen.

Fjärde året: Barnet får ett mer aktivt teckenspråkstöd genom en

döv lekgrupp ledd av vuxna döva 3 - 4 timmar i veckan. Fortfarande är dock kontakten med föräldrarna viktigast.

Femte och sjätte året: Början till svenskinläring på teckenspråkets grund i förskolan baserad på läsning, skrivning och handalfabet.

Sjunde året: Mer aktiv svenskundervisning med teckenspråk som undervisnings- och förklaringspråk. Början till mer medveten talundervisning baserad på den svenska barnet kan. All kunskapsförmedling genom teckenspråk tilldessa att barnet med reell behållning kan läsa svenska läroböcker och litteratur. Kunskap om världen i sig är ju av betydelse för svenskinläringen.

Ifall det döva barnet kan erbjudas en sådan språkutvecklingsgång har det goda chanser till såväl en aktiv tvåspråkighet som en skolframgång motsvarande hörande barns.

LITTERATUR

- Bernstein, B., En sociolingvistisk aspekt på socialisation med viss hänsyn tagen till den individuella inlärningsforskningen i Barnspråk i klassamhälle utg. Bengt Loman, Lund 1974.
- Jansson, U., Det synskadade förskolebarnet i Pedagogisk forskning nr 9 1977, Uppsala 1978.
- Skutnabb-Kangas, T., Om tvåspråkighet i Ahlgren utg. Språket och skolan, Lund 1975.
- Snow, C.E., The Development of Conversation Between Mothers and Babies. Journal of Child Language. Vol 4 nr 1, februari 1977.
- Weir, R., Language in the Crib, Haag 1962.